

Arnau de Vilanova en el galenisme medieval

Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) ha estat qualificat com el més notable dels metges de l'occident medieval per la seva categoria científica i el seu prestigi professional. Fou un d'aquells personatges que trencaren motllos en el seu temps i que tant van enriquir la nostra història medieval. Això ha fet que en el decurs dels segles la seva figura s'hagi anat embolcallant de llegenda, de la qual els estudiosos l'han hagut d'anar destriant des de fa poc més de cent anys.

La seva família -d'extracció humil- s'hauria establert a València poc després de ser conquerida per Jaume I el 1238. També els anys de formació i la seva primera etapa professional romanen encara força foscos. Degué créixer a València, estudiant amb els dominicans, i prengué els ordes menors per esdevenir clergue seglar. A València podria haver après àrab dels musulmans que encara hi vivien, ja que ens consta el seu profund coneixement d'aquesta llengua. El 1260 estudiava a l'escola de medicina de Montpeller, on obtingué el grau de magister. Després de retornar a València, pels volts de 1281 es traslladà a Barcelona, nomenat per Pere II metge de la casa reial. Hi estudià hebreu i teologia amb fra Ramon Martí i emprengué la traducció de l'àrab d'alguns tractats d'Avicenna i de Galè. A la mort de Pere II el 1285, que no sabé evitar segons relata Muntaner (*Crònica* § 143), seguí al servei dels seus tres fills i hereus: d'Alfons II, i en morir aquest el 1290, de Jaume II (que succeí el seu germà), i de Frederic III, rei de Sicília des de 1296. És més, la confiança que Jaume i més tard Frederic tenien en ell com a metge el convertiren amb el temps en amic personal i col.laborador dels monarques, als quals serviria en qualitat de diplomàtic i conseller polític i espiritual. Els reis recompensaren la perícia i la fidelitat del seu metge amb generoses donacions, rendes, privilegis i recomanacions. Arnau no deixà d'acudir quan la seva assistència era més necessària per a la salut de les famílies reials, sovint havent de fer llargs viatges, ja que, versemblantment entre el 1289 i el 1291, inicià la seva docència a la Universitat de Montpeller, on desenvoluparia la major i millor part de la seva obra científica. La dedicació d'Arnau a aquesta universitat contribuiria a convertir-la en un dels centres mèdics més importats d'Europa.

El prestigi aconseguit per Arnau de Vilanova en el camp mèdic és indubtable: la ingent quantitat de manuscrits que se n'han conservat a les biblioteques de tot Europa proven que, després de la seva mort, els seus tractats continuaren sent estudiats pels universitaris i consultats pels metges. Fins i tot durant el segle XVI, ja en l'era de la impremta, s'anaren publicant successives edicions de les seves obres completes. En aquestes impressions s'inclogueren una part dels nombrosos escrits que se li atribuïen apòcrifament i que testimonien la seva extensa anomenada no sols com a metge

pràctic i escriptor científic, sinó que també demostren la seva famapòstuma de savi alquímic. En efecte, gran nombre de les obres que circulaven amb el seu nom tractaven d'alquímia i s'arribà a afirmar fins i tot que Arnau havia fabricat or, de manera que era considerat per la tradició un dels fonaments de l'alquímia medieval. Al segle XIX es cregué que havia aconseguit avenços importants, com l'obtenció de l'alcohol etílic o l'àcid clorhídric, substàncies en realitat ja conegudes en el seu temps l'ús farmacològic de les quals havia après dels àrabs.

Ha calgut esperar al segle XX perquè reaparegués una imatge clara de l'Arnau científic, ben allunyada de la tradicional. Per això J. A. Paniagua, després de destriar els seus escrits versemblantment autèntics, coherents amb el nucli ben testimoniats de la seva obra, dels apòcrifs i veure que tots responen a una doctrina sòlidament recolzada en la tradició hipocràtica, es pregunta si la imatge que se'n desprèn no és contradictòria amb la seva actitud nística i visionària i els seus textos religiosos tan agosarats i renovadors. Tanmateix ho explica per la formació escolàstica, ben travada i fermament basada en els autors clàssics, amb la qual havia rebut i havia impartit la ciència mèdica, enfront d'una dedicació a la teologia tardana i poc fonamentada en estudis religiosos, més apassionada que racional, que es mostra antiescolàstica.

Arnau en la transmissió del galenisme

Segons ha demostrat L. García Ballester, Arnau de Vilanova va ser el principal artífex a la Universitat de Montpeller del moviment que, a l'últim quart del segle XIII, va provocar, paral·lelament a les dues altres grans facultats de medicina d'Europa - Bolonya i París—, una gran renovació dels seus estudis i de la pràctica mèdica per mitjà de l'aparició d'obres de Galè desconegudes fins llavors a occident.

Galè, metge que havia nascut a Pèrgam i va exercir a Roma al segle II d.C., va elaborar una síntesi que va fomenatar la tradició hipocràtica iniciada setcents anys abans en el pensament i la metodologia aristotèlica amb importants aportacions d'altres filòsofs i autors mèdics i de la seva pròpia experiència investigadora i clínica. La seva amplíssima obra va ser la base del galenisme, un moviment iniciat a l'antiguitat tardana que la va sistematitzar i la va transmetre en forma d'una doctrina unitària. El galenisme recolzava en el principi filosòfic que en la natura hi ha quatre qualitats (calent, fred, sec i humit), la combinació de les quals dona lloc, en el cos humà, a quatre humors (sang, flegma, bilis negra i bilis groga). La malaltia sorgeix del desequilibri en la quantitat, la proporció o les qualitats dels humors. Per tant, la missió del metge era restituir l'equilibri perdut amb els mitjans que tenia al seu abast. Primerament recorria a la dieta, entès com un règim de vida: regulava no sols

l'alimentació del pacient, sinó també totes les seves activitats diàries (lloc on vivia, treball, exercici, banys, son, etc.); a continuació se servia de tota una àmplia i complexa gamma de medicaments de base vegetal i només com a últim recurs s'acudia a la cirurgia. Una altra indicació terapèutica molt freqüent era la sagnia o flebotomia.

Amb la caiguda de l'Imperi Romà el saber mèdic antic es perdé a Occident però es conservà en el món bizantí, des d'on passà a través de Síria i Pèrsia a l'Islam. La transmissió de la ciència àrab a l'Europa cristiana es produí sobretot a la Península Ibèrica i a Itàlia. A l'escola de traductors de Toledo, al segle XII, s'anaren traslladant al llatí moltes de les obres, tant d'Aristòtil i Galè que circulaven en àrab, com les dels grans metges àrabs. Alhora, des de finals del segle XII, naixien les universitats, on tots els estudis eren impartits sobre una base aristotèlica. La medicina trobà el seu lloc dins les noves facultats, gràcies a les quals millorà el seu prestigi social i adquirí la categoria de *scientia*.

Malgrat l'àmplia aportació del segle XII, als centres d'ensenyament mèdic de l'Europa cristiana se seguien limitant al que més endavant serà anomenat Articella: un conjunt de textos diversos nascut a l'escola de Salern i constituït a partir de la *Isagoge* de Johannici amb l'afegit d'alguns tractats hipocràtics, entre els quals *Aphorismi* i els *Prognostica*, i el *Tegni* de Galè. No és fins a mitjan segle XIII que s'introdueix a l'escola de Montpeller el *Cànon* d'Avicenna, que topa amb un forta reacció en alguns sectors. Aquest rebuig va persistir, amb ressò popular, fora dels cercles acadèmics, mentre les noves traduccions de Galè s'anaven divulgant, i es va palesar en un corrent antiintel.lectual a favor d'una pràctica mèdica empirista i mística. Quan Arnau era ja professor a Montpeller s'hi va enfrontar, tot reivindicant la necessitat d'estudiar els textos d'Hipòcrates i Galè "perquè no solament foren els artífexs de la raó i tingueren la tècnica, sinó que, a més, transmeteren el mètode de trobar la pràctica correcta en l'aplicació dels remeis". Arnau, doncs, mantenia en medicina una posició diametrament oposada a l'antiescolasticisme que defensava en matèria teològica.

L'obra de Arnau

Amb aquesta actitud el mestre de Montpeller no es podia pas conformar amb els escassos textos de l'Articella sinó que es va sentir abocat a servir-se de les noves traduccions, la majoria procedents de Toledo. Però ni així no en va tenir prou i va contribuir ell mateix en la tasca de completar el ja ampli corpus de Galè conegut a occident traslladant al llatí alguns dels escrits que faltaven. El 1282 traduí a Barcelona *De rigore, tremore, ictigatione et spasmo*. Més destacada fou la reelaboració, feta el 1300, dels dos primers llibres de *De interioribus*, un dels tractats

més complets de Galè, les traduccions existents del qual no satisfien Arnau. Aquest traduïa a partir de les versions àrabs .

On més queda palès que Arnau assimilà plenament el galenisme i el sabé propagar amb claredat i combativitat és en la totalitat de la seva obra original, sempre fidel a la doctrina hipocraticogalènica. La primera obra coneguda podria ser l'epístola *De amore heroico*, on exposa el mecanisme psíquic de l'origen de l'amor, els signes que en permeten el diagnòstic i la manera de curar-lo. Encara a València escrigué *De improbatione maleficiorum*, en què condemna la nigromància, convençut que cap persona no és capaç de dominar el dimoni.

El període més fecund com a autor mèdic van ser sens dubte els anys de docència a Montpeller, des de 1289-1291 a 1299-1301. El més antic dels escrits montpellerins consevats és *De intentione medicorum*, el qual reconeix la necessitat que el metge posseeixi una formació en filosofia natural, sempre que no es deixi endur per una tendència massa teoritzadora.

Després de posar per escrit els comentaris a textos de Galè impartits a la universitat, dels quals ja s'ha parlat, vindria *De consideracionibus operis medicine*, on pretén exposar els principis de tota acció guaridora, exemplificant-los amb una detallada descripció de la flebotomia. A continuació va centrar la seva atenció sobre el complex problema de la gradació de les qualitats dels medicaments. Galè ja s'havia preocupat d'ordenar les gradacions dels medicaments i les mútues interaccions dels seus components. Al-Kindi va aplicar a la qüestó un mètode matemàtic, replantejat per Averrois. Arnau va introduir la qüestió a occident amb els *Aphorismi*, en els quals defensa Al-Kindi com a intèrpret autèntic de Galè enfront d'Averrois. Un poc posterior podria ser, a més dels ja esmentats comentaris a determinats aforismes hipocràtics, *De humido radicali*, el tema de la qual pertny més aviat a la filosofia natural: l'humit radical o fluid primigeni en el qual es basa la calor innata i tota la vida orgànica. Del 1300 són datades les *Medicationis parabolae*, recull de 342 aforismes propis inspirats en *De ingenio sanitatis* i que van esdevenir un dels textos més difosos del metge català.

D'entre el 1302 i 1305 és *De esu carniū*, l'únic dels seus escrits en què la vocació de la teològia, puix que hi defensa l'abstinència observada pels cartoixans de menjar carn i de no donar-ne ni als malats amb arguments mèdics basats en Galè i Hipòcrates i exemples bíblics. El 1305 o 1307 Arnau escrigué el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, un règim de vida per conservar la salut de Jaume II, cenyit a la complexió individual i les condicions físiques i quotidianes del rei fins al punt d'afegir un capítol per a les hemorroides de què patia. Hi inclou consells higiènics sobre el lloc on instal.lar la cort, l'exercici, el bany, el menjar, la beguda, el son i les emocions.

Malgrat tractar-se d'un règim tan centrat en una persona, esdevingué, gràcies al seu estil clar i intel·ligible per als profans, el text més popular i difòs d'Arnau, tal com testimonien les primerenques traduccions al català i a l'hebreu. Del mateix període podria ser l'obra que culminà la seva carrera científica, el *Speculum medicine*, escrita amb la finalitat d'oferir un recull sistemàtic dels principis generals de l'art mèdica que hi servís d'introducció. No pretén pas ser original, sinó que és conscient que segueix les passes d'altres a l'hora de sintetitzar la doctrina galènica. En els primers capítols descriu l'organisme humà i els factors externs que l'afecten. A continuació repassa les nocions fonamentals sobre la salut i la malaltia i classifica les malalties, per tot seguit tractar dels signes que permeten al metge establir un diagnòstic. Segueix una extensa farmacologia general i acaba amb la influència de les emocions en el cos. Altres escrits d'Arnau són monografies especialitzades o obres de medicina pràctica i alguns restaren inacabats.

Arnaldisme

Una sèrie d'obres atribuïdes a Arnau, entre les quals *De Simplicibus*, *De astrologia*, *De arte cognoscendi venenna* i *Cura epilepsie*, estan pendents d'estudi per determinar-ne l'autoria. D'altres escrits mèdics tradicionalment adscrits a la seva mà han estat posats en dubte. L'*Antidotarium* i *De venenis* semblen una reelaboració d'un deixeble d'Arnau, l'aragonès Pedro Cellerer, sobre materials deixats inconclusos pel seu mestre. En canvi, un gran nombre d'obres, entre les quals algunes de les que van contribuir en bona mesura a donar-li celebritat, com ara el *Breviarum practice*, *Thesaurus pauperum* o *De conservanda iuventute et retardanda senectute*, avui són considerades apòcrifes i algunes han pogut ser restituïdes als seus veritables autors (*Liber de coitu*, *Tractatus de sterilitate*, *Expositio visionum que fiunt in somniis*).

Arnau i les autoritats

Les seves lloances a Hipòcrates són constants -li mereix el qualificatiu d'*expertissimus*. Tanmateix no semblen ser gaires els textos hipocràtics que utilitza i, de fet, el coneix per mediació de Galé, eius expositor -tal com l'anomena-, és a dir a través dels comentaris del pergament, segons demostra el fet que els escrits hipocràtics que Arnau tria per comentar són justament aquells dels quals tenia a l'abast el comentari de Galè.

Galè és sens dubte el fonament de tota la doctrina mèdica del mestre de Montpeller. Aquest, és, amb diferència, l'autor que més cita. Arnau en cita prop de 35 títols, la major part dels quals forma el conjunt que L. García Ballester ha denominat el "nou Galè", que va fer una aparició sobtada als anys 70 i 80 del segle XIII en diversos

centres mèdics europeus. A Montpeller el progrés en el coneixement del galenisme culmina amb l'obra d'Arnau i les reglamentacions papals de 1309, per les quals Climent V, amb l'assessorament d'ell i d'altres mestres eminents també de Montpeller, sanciona la introducció sistemàtica d'obres de Galè i, per tant, oficialitza el predomini del galenisme dins el curriculum, ja que es van afegir, en cursos anteriors al Tegni, ja present abans, set nous tractats de Galè. Així mateix es van introduir cursos opcionals sobre Razés, Avicenna, Isaac Judeu i Constantí l'Africà.

S'havia vist Arnau com un innovador que va trencar amb la tradició. Ben al contrari, el seu mèrit principal consistí a provar de restaurar, a partir dels textos que tenia a l'abast, la medicina grega antiga continguda en Galè i Hipòcrates, però sense superar les limitacions imposades per la societat medieval: l'orientació operativa de la ciència grecoaràbiga es va diluir en bona part quan va passar al món cristià i l'alliberament del saber científic de la fe no es produiria fins segles més tard.

Sebastià Giralt

Extracte de la revista **Auriga**, núm. 16